

УДК 811.111'374

В. А. Драбовська,
аспірант

(Львівський національний університет імені Івана Франка)

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПОБУДОВИ НАВЧАЛЬНОГО ТЛУМАЧНОГО СЛОВНИКА НОВОГО ТИПУ

У статті розглядаються наявні теоретичні підстави для створення навчального тлумачного лінгвокультурологічного словника американського варіанта англійської мови як словника нового типу, в якому комплексно будуть репрезентовані культурно-марковані лексичні одиниці. Обґрунтовуються принципи відбору лексем до такого словника. Робиться висновок про доцільність укладання навчальних тлумачних словників на засадах лінгвокультурології.

Однією з наук, яка безпосередньо займається вивченням й описом культурологічних і когнітивних аспектів комунікації є лінгвокультурологія (далі – ЛК) як "комплексна наукова дисципліна синтезуючого типу, що вивчає взаємозв'язок і взаємодію культури й мови у її функціонуванні й відображає цей процес як цілісну структуру одиниць у єдності їхнього мовного й позамовного (культурного) змісту за допомогою системних методів та з орієнтацією на сучасні пріоритети й культурні установки (систему норм і загальнолюдських цінностей)" [1: 36-37].

Мета статті – розглянути теоретичні засади створення навчального тлумачного лінгвокультурологічного словника (далі – НТЛС) американського варіанта англійської мови як словника нового типу, в якому комплексно будуть репрезентовані культурно марковані лексичні одиниці цього національного мовного варіанта, та визначити критерії відбору реєстрових одиниць до корпусу такого словника.

Що стосується категоріального апарату ЛК, то, незважаючи на пряме відношення як до науки про культуру, так і науки про мову, її понятійний апарат не є тотожним сумі категорій двох наук. Із позицій культурологічно орієнтованої лінгвістики зроблено цілу низку доволі успішних спроб осмислити специфічну фіксацію культурно значимих явищ і характеристик буття у формі мовних знаків для позначення таких базових одиниць, як *концепт, логоепістема, лінгвокультурема*.

У базові поняття ЛК, які у своїй сукупності створюють модель лінгвокультурної реальності, входять такі поняття, як: "*культурний концепт*" та "*ключові концепти культури*" [2]. Культурні концепти є носіями культурного фонду, або того комплексу знань, якими володіє типовий представник тієї чи іншої культури. Ключові концепти культури – це базові одиниці картини світу, одиниці ментальності, які набувають значення як для окремої мовної особистості, так і для лінгвокультурної спільноти загалом, і які одночасно мають вербальне вираження. Іншими словами, через вербалізовані концепти ми можемо побачити особливості етнічного менталітету, а також специфіку ідіостилю тої чи іншої мовної особистості. Лінгвокультурологи при вивченні природи концепту на перше місце ставлять його значимість і цінність для культури.

Термін "*логоепістема*" ("логос" – грец. "слово", епістема – грец. "знання"), тобто "знання, що зберігається в одиниці мови", був уперше запропонований як альтернативне позначення базової одиниці лінгвокраїнознавства. Дослідниками встановлено, що в живому мовленні функціонує значна кількість лексики з національно-культурною оцінністю в різних мовних одиницях, до яких належать прислів'я, приказки, фразеологізми, крилаті слова й прецедентні тексти. Усі ці національно-культурні одиниці й називаються логоепістемами. Згідно з визначенням логоепістема – це одиниця семіотичної системи опису та засвоєння знання, що зберігається в одиниці мови; знак, що потребує осмислення на рівні мови й на рівні культури [3: 7]. Порівняно з концептом логоепістема – це мовне відображення закріпленого суспільною культурною пам'яттю відображення дійсності у свідомості носіїв мови внаслідок усвідомлення ними духовних цінностей вітчизняної та світової культури.

Логоепістема охоплюють не особисті знання, а уявлення членів певної спільноти, які регулярно актуалізуються в їхньому мовленні. Через матеріальну форму у вигляді прислів'їв, приказок, фразеологізмів, крилатих слів та прецедентних текстів логоепістема є носіями знань, думок, традицій, звичаїв, прикмет, уявлень етносу, особливостей його національного характеру. Логоепістема не є обов'язково клішованими; важливо те, що вони відсилають до будь-якого прецедентного тексту, будучи його "згортком" чи просто символом. Хоча логоепістема є різнорівневими лінгвокраїнознавчо цінними одиницями, знання (смысл) яких може виражатися словом (*Washington, americanism*), словосполученням (*the Founding fathers*), крилатим виразом (*Time is money*), вони не зводяться до відомих лінгвістичних категорій (таких, як слова, словосполучення, фразеологізм, кліше, метафора, алегорія тощо), а є знанням, що несе саме слово, його прихована "внутрішня форма", його індивідуальна історія, його власні зв'язки з культурою [3: 7]. Логоепістема орієнтована на слово як на основний носій знання, сконцентрованого в лексичному значенні й пов'язаного з усім багатством певної культури.

Становленню ЛК як окремої наукової дисципліни сприяло виділення нової комплексної міжрівневої одиниці, що є діалектичною єдністю мовного й екстралінгвального (культурного) змісту, – *лінгвокультуреми*. Форму її складає єдність знака й мовного значення, а зміст – єдність мовного значення та культурного смислу [1: 44-45]. Лінгвокультурема може бути представлена не тільки словом, а й текстом, оскільки, на відміну від слова, має не тільки найближче, а й найвіддаленіше значення, глибинний, часто символічний смисл (лінгвокультурологічна компетенція), без розуміння якого ідея твору зависне в повітрі. Відповідно, лінгвокультуреми: 1) мають конотативні смисли і стають знаками-функціями; 2) можуть мати декілька конотативних означуваних; 3) можуть актуалізуватися або не актуалізуватися у свідомості тих, хто розмовляє; 4) активно "живуть" до тих пір, доки активно "живе ідеологічний контекст, що їх породив" [1: 52].

Лінгвокультурологічний підхід до досліджень проблем взаємозв'язку і взаємодії мови й культури пропонує цілісний, паритетний і системний розгляд лінгвокультуреми як сукупності одиниць, що утворюють польові структури. Серед найбільш типових джерел лінгвокультуреми виділяють: 1) народну поетичну творчість, що є суттєвою частиною національної культури народу, відображенням суспільної свідомості нації; 2) надбання історії і громадську думку, а також спеціальні філософські, соціологічні, літературознавчі, лінгвістичні, естетичні та інші дослідження; 3) літературні твори як вторинні модельовані системи, в яких знайшла художнє відображення національна особистість (типи й образи) та публіцистика; 4) видатні особистості як моделі національної особистості; 5) думки й судження іноземців про певну націю та її культуру [1: 56].

Зіставлення всіх зазначених типів лінгвокультурологічно значимих одиниць (далі – ЛЗО) дає підставу стверджувати, що вони є різнорівневими одиницями, які одночасно належать до трьох категорій: лінгвістичної (є одиницею семіотичної системи певної мови), лінгвокультурологічної (є основним елементом національної картини світу народу, в основі якого лежать безеквівалентні конотативні й фонові одиниці мови) та методичної (такої, що забезпечує розуміння й засвоєння певної мови). Так, якщо логоепістема є, по суті, елементом значення слова й локалізується в мові, а лінгвокультурема є міжрівневою одиницею, що не має певної локалізації, то концепт знаходиться у свідомості комуніканта.

Взаємодія мови й культури здійснюється саме у свідомості, тому будь-яке лінгвокультурологічне дослідження є водночас і когнітивним дослідженням [4: 15]. Звідси випливає, що ЛК досліджує "насамперед живі комунікативні процеси і зв'язок мовних виразів, що використовуються у них, із синхронно функціонуючим менталітетом народу" [5: 218]. Метою ЛК є не тільки виявлення народних стереотипів, символів, міфологем, які формують етнічну картину світу, а й опис повсякденної картини світу в тому вигляді, в якому вона представлена у щоденному звичному мовленні носіїв мови, у різних дискурсах і різних (вербальних і невербальних) текстах культури.

У сучасному розумінні ЛК відрізняється від лінгвокраїнознавства, оскільки останнє є розділом філології, який вивчає лексичні одиниці, що найяскравіше відображають національні особливості культури народу-носія й середовища його існування. Тому лінгвокраїнознавство пропонує розглядати як прикладний аспект ЛК [1; 2]. Порівняно з лінгвокраїнознавством, для якого характерним є вибірковий, ілюстративний підхід до опису культурних реалій і який займається відбором і презентацією одиниць мови з яскраво вираженою національно-культурною семантикою, ЛК намагається цілісно й системно представити одиниці мови та культури в їхній взаємодії і взаємозумовленості.

Наприкінці ХХ століття лінгвокультурологічні дослідження стали залучатися до розв'язання освітніх і виховних проблем, що спричинило виникнення культурознавства як теоретико-прикладної галузі мовної педагогіки, яка вивчає сукупність відомостей про культуру певної мови [6; 7]. До основних підходів у визначенні культури, на яких базується сучасне визначення ЛК як комплексної наукової дисципліни синтезуючого типу, належать такі: 1. *Соціальний підхід*, основою якого є погляд на культуру як явище, відмінне від природи, від біологічного й фізіологічного, не замкненого на окремій особистості, а властивого групі людей, пов'язаних спілкуванням [8: 23]. Таке визначення культури наголошує на соціальній функції мови як засобу спілкування. У навчальному процесі цей підхід знайшов безпосереднє відображення у вивченні звичаїв і традицій країн, мови яких вивчаються. 2. *Когнітивний підхід* має на увазі погляд на культуру як на знання та пізнання. Відповідно до такого підходу мова розглядається як ментальний конструкт, як система пропозицій, що відображає знання мовця як члена суспільства. Отже, кожна культура має свої зразки, моделі концептуалізації світу та ситуацій спілкування. 3. *Семіотичний підхід* до вивчення культури розглядає останню як набір значень, уособлених у символічних формах, що включають у себе різні дії, вирази й смислові об'єкти, завдяки яким комуніканти спілкуються один із одним і діляться досвідом, ідеями та переконаннями. 4. *Аксіологічний аспект* культури в мові передбачає звернення до її ціннісних характеристик. У такому підході культуру визначають як загальні положення, уявлення про життя і певні прояви цивілізації, які репрезентовані у світогляді конкретного народу" [9].

У всіх наведених вище підходах є раціональний зміст, оскільки кожний із них указує на певні суттєві риси поняття "культура", з чого стає очевидним, що остання має дуже широке етнографічне значення. З одного боку, вона звернена до реальності, а з іншого – до особливостей суспільної свідомості людей,

їхнього бачення навколишнього світу, національно-культурних, моральних і етичних проблем. Відповідно до такого розуміння, виділяються *об'єктивні* та *суб'єктивні* аспекти культури. До елементів об'єктивного аспекту належать артефакти (тобто все, що доступне спостереженню) і суспільні інститути (економічна система, соціальні звичаї, політична структура і процеси). Суб'єктивні аспекти невидимі, до них належать культурні ролі, цілі, норми, ідеали, когнітивні структури, ціннісні індикатори [1; 10]. Об'єктивний аспект культури, тобто національні реалії, є вже достатньо вивченим лінгвокраїнознавством [1: 20, 29, 30, 156, 202, 204, 209] і виступає об'єктом опису в лінгвокраїнознавчих довідниках. Однак, лексичні одиниці, що характеризують суб'єктивний аспект культури, ще не отримали докладного висвітлення на сторінках ні вітчизняної, ні зарубіжної лінгвістичної літератури.

Незважаючи на нетривалу історію ЛК, у її межах уже сформувалася низка напрямів, серед яких лінгвокультурна лексикографія займає одне з найважливіших місць. Порівнюючи лексикографічні перспективи ЛК та лінгвокраїнознавства, об'єктом опису лінгвокраїнознавчих словників учені вважають конкретні одиниці як фрагменти номінативної системи мови [3; 8], тоді як лінгвокультурологічний ракурс передбачає "дослідження й опис взаємодії мови й культури з точки зору сучасної культурно-національної самосвідомості та її знакової репрезентації" [6: 33]. Що стосується матеріалу досліджень, то і ЛК, і країнознавство "працюють" із фоновими знаннями, у той час як ЛК "працює" на рівні семантики з урахуванням усіх підходів до культури.

Сфери дослідження лінгвокультурології, які включають вивчення способу життя культурних спільнот, їхніх традицій і звичаїв, ціннісно-сміслових аспектів духовної, фізичної та матеріальної культури, культурну спадщину, ментальність народів, соціокультурні аспекти й норми комунікативної поведінки членів культурної спільноти, що знайшли відображення в мові, представляють безпосередню зацікавленість для лексикографічного опису, спрямованого на поглиблене й різнобічне вивчення іноземних мов. Звідси випливає, що лінгвокультурологічний напрям, на відміну від лінгвокраїнознавчого, об'єктами лексикографування висуває, крім "національних реалій", ще й особливості ментальності, склад розуму, стан душі, культурне тло соціуму, світогляд у галузі національної та світової культури, який притаманний типовому представникові тієї чи іншої мовної спільноти, а також аксіологічний складник.

Прийнято вважати, що своєрідний "культурологічний" бум у лексикографії кінця ХХ століття спричинився до усвідомлення низки проблем у цій галузі, оскільки вивчення культурного компонента сучасної комунікації перевищує сучасні можливості лексикографічної практики. Для реалізації цілей системного опису не тільки формально-граматичних особливостей окремої мови, а й відображуваної нею культури, за визнанням учених, потрібні значні дослідження як теоретичного, так і прикладного характеру [11], адже в сучасній лінгвістиці поширення набуває думка про те, що саме реконструкція "наївної картини світу" – національно специфічної концептуальної моделі дійсності, закріпленої в системі мови (у першу чергу в лексичних значеннях слів), визначається як надзавдання системної лексикографії [12]. Наведені вище факти підтверджують нашу думку про те, що укладання й оцінка навчальних тлумачних словників повинні здійснюватися саме в межах лінгвокультурологічного підходу.

Оскільки зміст та обсяг поняття "культура" постійно змінювався, у контексті лінгвокультурологічного напряму в лексикографії найбільш прийнятним нам видається визначення культури як сукупності матеріальних і духовних особливостей народу, що визначає специфіку організації його мислення, суспільного й повсякденного життя [2: 16]. Створення НТЛС, орієнтованого на відображення певної лінгвокультури та навчання міжкультурної комунікації, передбачає, на нашу думку, залучення до його корпусу не тільки ключових концептів культури як опорних елементів для зіставлення менталітетів і культурних та ціннісних детермінант, а й інших ЛЗО, тобто логоепістем і лінгвокультурем американської лінгвокультури у вигляді відомих афоризмів, цитат, національно-специфічних фразеологізмів та крилатих виразів, мовних кліше та сленгізмів. Зауважимо, що такий словник передбачає комплексне відображення як матеріальних, так і духовних особливостей народу, мова якого вивчається.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Воробьев В. В. Лингвокультурология. Теория и методы / В. В. Воробьев. – М., 1997. – 331 с.
2. Маслова В. А. Лингвокультурология : [учебное пособие для студ. вузов] / В. А. Маслова. – М. : Академия, 2001. – 208 с.
3. Верещагин Е. М. В поисках новых путей развития лингвострановедения : концепция речеповеденческих тактик / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М., 1999. – 94 с.
4. Карасик В. И. О категориях лингвокультурологии / В. И. Карасик // Языковая личность : проблемы коммуникативной деятельности. – Волгоград : Перемена, 2001. – С. 3–16.
5. Телия В. Н. Русская фразеология : семантические, прагматические и лингвокультурологические аспекты / В. Н. Телия. – М. : Школа "Языки русской культуры", 1996. – 288 с.
6. Колесникова М. С. Диалог культур в лексикографии : феномен лингвострановедческого словаря / М. С. Колесникова. – Ярославль : Изд-во ЯГПУ, 2002. – 392 с.

7. Сафонова В. В. Культуроведение в системе современного языкового образования / В. В. Сафонова // Иностранные языки в школе, 2001. – № 3, май-июнь. – М. : Просвещение. – С. 17–24.
8. Верещагин Е. М. Язык и культура : Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного : [метод. руководство] / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – [4-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Русский язык, 1990. – 246 с.
9. Венжинович Н. Ф. Мова й культурологічні підходи до її вивчення / Н. Ф. Венжинович // Проблеми романо-германської філології. Збірник наукових праць. – Ужгород : "Ліра", 2005. – С. 20–29.
10. Лебедев М. Г. Когнитивные аспекты взаимодействия языка и культуры : сопоставления американской и русской темпоральных концептосфер : автореф. дис. ... на соискание ученой степени д-ра филол. наук : спец. 10.02.20 "Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание" / М. Г. Лебедев. – М., 2002. – 44 с.
11. Колесникова М. С. Лексикографический аспект лингвострановедения : дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.04 / Колесникова Марина Сергеевна. – М., 2004. – 477 с.
12. Апресян Ю. Д. Избранные труды. Интегральное описание языка и системная лексикография / Ю. Д. Апресян. – М. : Школа русской культуры, 1995. – Т. 2. – 767 с.

Матеріал надійшов до редакції 01.04. 2011 р.

Драбовская В. А. Теоретические основы построения учебного толкового словаря нового типа.

В статье рассматриваются имеющиеся теоретические основания для создания учебного толкового словаря американского варианта английского языка как словаря нового типа, в котором комплексно будут представлены культурно-маркированные лексические единицы. Обосновываются принципы отбора лексем в данный словарь. Делается вывод о целесообразности составления учебных толковых словарей на основах лингвокультурологии.

Drabovska V. A. The Theory of Compiling a Learners' Explanatory Dictionary of a New Type.

The article deals with the existing theoretical bases for compiling a learner's explanatory dictionary of American variant of English as the dictionary of a new type, where culturally marked lexical units will be represented in an integrated manner. The proof is given to lexemes' selection into such a dictionary. Conclusion is made about the appropriateness of the learner's explanatory dictionary compiling on the basis of linguo-cultural studies.